

Dødemønter fra danske kirker og kirkegårde

Af Keld Grinder-Hansen

1. De dødes mønter

Den rituelle brug af mønter i forbindelse med død og begravelse har haft en stor geografisk og kronologisk spredning (1). I det antikke Grækenland knyttedes brugen til myten om færgemanden Charon, der mod betaling af en sølv mønt (en obol) færgede de dødes sjæle over floden Styx til Dødsriget. Den klassiske placering af Charons mønt var i afdødes mund. Men mønterne har i Grækenland også været nedlagt i den dødes hånd eller på og ved kroppen (2).

Skikken kan følges via Romerriget over Middelalderen og frem til allernyeste tid, hvor dødemønter til stadighed synes at have spillet en rolle i den folkelige forestillingsverden i Europa (3). De meget varierede måder mønterne har kunnet indgå i dødekulten, afspejler store forskelle i mønternes tiltænkte funktion og man bør derfor være forsigtig med automatisk at fortolke en dødemønt i snæver sammenhæng med den antikke Charons-myte.

De første dødemønter fra dansk grund optræder i grave fra romersk jernalder. I alt er der fundet mønter i 18 (4). Et lignende antal grave med mønter kendes fra vikingetiden. I kun to tilfælde – begge fra gravpladsen i Stengade på Langeland – blev mønter fundet placeret ved eller i den afdødes mund som sikre eksempler på dødemønter (5). Fremfor at have været tillagt rituel betydning synes mønterne i flere af de øvrige tilfælde snarere medgivet som smykker (6).

På tærskelen til middelalderen findes brugen af dødemønter altså dokumenteret på dansk grund, omend skikken ikke synes at have været praktiseret i stort omfang. Hvor stor udbredelse dødemønterne har haft i Danmark i middelalderen og i nyere tid har aldrig været systematisk undersøgt (7), men skulle man bedømme ud fra de meget spredte omtaler i faglitteraturen, har de udgjort et velkendt element i dødekulten. Denne artikel vil søge at skabe mere sikker grund for en sådan vurdering, gennem en fremlæggelse af de eksisterende arkæologiske vidnesbyrd om forekomsten af dødemønter fra de danske kirker og kirkegårde, på grundlag af Den Kgl. Mønt- og Medaillesamlings Fundprotokoller.

Der tegnede sig heri to hovedgrupper af dødemønter: 1. *Den enkeltfundne dødemønt* (Charonsmønt), nedlagt i eller ved ligets mund, hånd eller på og ved kroppen og 2. Større eller mindre pengesummer – de såkaldte »*Død Mands Skatte*«, der typisk blev medgivet den døde i punge eller lignende beholdere.

2. Den enkeltfundne dødemønt

Gennemgangen af det store fundmateriale afslørede overraskende få eksempler på enkeltfundne dødemønter, fundet in situ i grave. Den stadige brug af kirkegårdene gennem århundreder giver formodentlig en del af forklaringen på dette.

Fig. 1. a) Svend Estridsen, Lund Hbg 6; b) Deventer, Henrik II (1014-24). Vor Frue Kirkegård i Roskilde (Bilag 1, nr. 3).

Der dukker imidlertid jævnligt enkeltmønter op på de danske kirkegårde. I Møntsamlingens fundprotokoller er kirkegårdsmønter typisk indført med proveniensangivelsen »fundne ved gravning af grav på x kirkegård«(8), eller slet og ret »fundne på x kirkegård«. Ud fra disse usikre fundoplysninger er det ikke muligt at afgøre, om mønten er tilfældigt tabt af en kirkegænger eller et eksempel på en dislokeret dødemønt. Dette store fundmateriale kan derfor ikke indgå i nærværende undersøgelse, selv om det må formodes, at en del af mønterne oprindeligt har været nedlagt i grave.

Kun i et mindre antal tilfælde er vi så heldigt stillet, at der til kirkegårdsmønter kan knyttes yderligere fundoplysninger, der kan godtgøre deres funktion som dødemønt.

Den kronologiske og typemæssige fordeling af kirkegårdsmønterne synes umiddelbart at svare til det velkendte mønster fra kirkegulvmønterne: Antallet af mønter fra før ca. 1150 er ubetydeligt. Fra Valdemars-tiden begynder mønterne at optræde hyppigere i fund-

materialet og repræsentationen af »Borgerkrigsmønter« fra især Erik Menved og Christopher II er stor. I det samlede fundbillede fra senmiddelalderen og frem synes Erik af Pommern's kobbersterlinge, Christiern Is og Hans' hvide, danske ét-, to- og firskillinge og nordtyske mønter (især hulpenninge fra 13-, og 1400-tallet) at være fremtrædende typer (9).

Begravelserne inde i kirkebygningerne leverer ligeledes sjældent sikre eksempler på dødemønter. Af de mange mønter, der er fundet løst ved undersøgelserne af kirkegulvene, må en del dog formodes at stamme fra ødelagte grave (10).

Den største koncentration af dødemønter fra én lokalitet, er fremkommet ved de desværre meget dårligt dokumenterede udgravninger af *Vordingborg slotskirke-tomt*, der blev foretaget af Nationalmuseet i 1890'erne (11). I og ved de ca. 80 middelaldergrave, der blev undersøgt, fandtes godt 100 mønter. De ældste mønter var fra Valdemarstiden, de yngste synes at stamme fra Erik af Pommern. En stor gruppe udgjordes af de såkaldte »borgerkrigsmønter« fra Erik Menved og Christopher II. Mange af mønterne lå spredt i fyldjorden, men der fandtes flere mønter, hvis placering ved skeletterne klart synes at pege imod en dødemøntsammenhæng (12). I mindst 13 tilfælde blev mønterne fundet ved eller i skeletternes hoveder (13), dvs. i den klassiske position for en Charonsmønt. I mindst 6 grave fandtes mønterne placeret ved skelettets ben eller

Fig. 2. Niels, Ribe/Odense?, Hbg 13. Særslev Kirkegård (nr. 4).

fødder (14). Flere grave indeholdt herudover mønter, hvis nøjagtige placering ikke kunne fastlægges.

Undersøgelserne af flere hundrede middelalderlige grave ved *Æbelholt klostertomt*, førte ligeledes til fremkomsten af flere eksempler på dødemønter. Det præcise antal synes desværre ikke muligt at afgøre i dag, da der heller ikke her foreligger detaljerede rapporter fra gravundersøgelserne (15). Fra indførslen i Møntsamlingsens fundprotokol kendes i alt 14 grave med mønter. I blot fire af tilfældene er der optegnet mere præcise fundoplysninger:

1. 3 stk. Valdemar II, Ribe, Hbg 42 b, fundet i en klump ved fødderne af mandsskelet (16)
2. Erik Menved, Roskilde, Hbg 3, MB 334, fundet på et kranium (17)
3. Erik Menved, Roskilde, Hbg 4, MB 346, fundet ved »moderen med barnet« (18)
4. Christopher II, Ribe, Hbg 10, MB 619, fundet ved skelet kaldet »Syfilis-Grethe« (19).

De øvrige grave indeholdt danske mønter fra samme periode, samt to gullandske penninge fra før ca. 1220 og en mecklenburgsk hulpenning (20).

Set i forhold til det samlede antal undersøgte grave i *Æbelholt kloster* må antallet af dødemønter siges at være relativt beskedent. Forekomsten af dødemønter må derimod forekomme markant, hvis man sammenligner *Æbelholt*-materialet med andre større undersøgelser af danske middelalderkirkegårde.

Eksempelvis undersøgte ca. 600 grave (12.-13. årh.) på den nedlagte kirkegård ved Byholm nær Horsens uden at en eneste mønt dukkede frem af gravene (21). Samme magre resultat frembød undersøgelserne midt i 1970'erne af ca. 150 grave på Franciskannerklosterets kirkegård i Svendborg (22) og i midten af

Fig. 3. Valdemar I og biskop Absalon, Roskilde, Hbg 8. Vemmelev Kirkegård (nr. 7).

1980'erne af ca. 600 grave på Skt. Nikolai kirkegård i Holbæk (23), ligesom undersøgelser af ca. 50 grave ved Roskilde domkirke i slutningen af sidste århundrede (24) og et lignende antal i 1986 på kirkegården ved Risby i Sydsjælland (25) heller ikke resulterede i fund af dødemønter.

Fig. 4. Henry III (1216-72), long-cross-sterling, fundet ved venstre hånd af et barnelig på Vordingborg slotskirketomt 1923.

Fig. 5. En efterligning af en engelsk short-cross-sterling, ca. 1200-50, fundet i hånden på et mandsskelet i Skt. Jørgens Hospital, Åderup. (f i listen over enkeltfundne dødemønter).

Fig. 6. Erik Menved, Nørre Jylland, Hbg 12, MB 438. Skt. Jørgens Kapel, Åker sogn, Bornholm (i).

Udgravningen af den store skånske middelalderkirkegård i *Löddeköpinge* (fra ca. 1050-1100) har derimod frembragt et dødemøntmateriale af en lignende størrelsesorden. Der fandtes her mønter i 13 ud af de i alt 1300 undersøgte grave, dvs. i 1 % af gravene. Af de 13 mønter var otte danske fra 1000-tallet (26) og de øvrige var samtidige udenlandske. Mønterne, hvoraf i øvrigt otte var halve, fandtes nær skeletternes hoved, eller hænder (27). Der er således ingen tvivl om, at disse skal opfattes som dødemønter.

Ved undersøgelserne af *Sortebrødrekløsterets* tomt i Odense, 1978, fremkom blandt de ca. 70 undersøgte grave i tre tilfælde middelalderlige dødemønter (28). I perioden 1979-81 undersøgtes yderligere godt 660 grave på Sortebrødretorv, hvoraf mindst 8 indeholdt mønter. I ingen af disse har mønterne imidlertid en placering, der entydigt peger på en funktion som dødemønt (29).

I 122 grave undersøgtes ved udgravningerne af *Odenses Sct. Jørgensgård* 1980-81. I alt 7 middelalderlige mønter fandtes i grave, hvoraf flere kan opfattes som dødemønter ud fra deres placering på eller tæt ved skelettets overkrop (30).

De øvrige kendte eksempler på enkeltfundne dødemønter fra middelalderen og frem stammer fra forskellige lokaliteter:

- a. Svend Estridsen, Slagelse, Hbg 52, med øsken, fundet i grav i *Trans kirke*, Ringkøbing, ved hånden af et skelet (31)
- b. Valdemar I, Roskilde, Hbg 12, fundet i en teglstenskiste på *Skt. Budolfi kirkegård*, Roskilde, umiddelbart ovenpå den dodes bryst (32)
- c. Valdemar II, Roskilde, Hbg 24, fundet på en formodet pestkirkegård ved siden af »nogle skeletter« på *nordsiden af Skerne sø*, N. Alslev sogn, Falster (33)
- d. Valdemar II, Ribe, Hbg 42 b, fundet i *Holtug kirke* på Stevns umiddelbart op ad en romansk grav (34)
- e. Valdemar II, Ribe, Hbg 42 b, fundet ved *True kirketomt*, Ålborg i barnegrav (35)
- f. En eftergjort engelsk short-cross-sterling, ca. 1200-1250, fundet i *Skt. Jørgens Hospital, Aaderup* ved Næstved i hånden på et mandsskelet (fig. 5) (36)
- g. Erik Glipping, Roskilde, Hbg 10, MB 158, fundet på *Olavs kirkes tomt*, Roskilde i en romansk grav mellem lårbænen (37)
- h. Erik Glipping, Halland, Hbg 2, fundet i romansk grav (abbed Jens') i søndre korsarm, udfor søndre sideskib i *Øm klosterkirke* under skelettets hoved (38)
- i. Erik Menved, Nørre Jylland, Hbg 12, MB 438, fundet ved *Skt. Jørgens Kapel, Åker sogn*, Bornholm, direkte på et spedalsk lig (fig. 6) (39)

Fig. 7. Erik af Pommern, Lund, sterling, Galster 9. Brestenbro gamle kirkegård 11).

- j. Erik Menved, Roskilde, Hbg 3, MB 336 (1 stk.) og Ribe, Hbg 11, MB 471 (1 stk.), fundet på *kirkegården syd for Viborg domkirke* i eller under en grav (40)
- k. Magnus Smek, Lund, Hbg 30, MB 671, fundet i *Ramløse kirke*, Frederiksborg amt, i grav (41)
- l. Erik af Pommern, sterling, Lund, Galster 9, fundet på *Brestenbro gamle kirkegård* (Nim sogn) i munden på et skelet (fig. 7) (42)
- m. Mecklenburgsk hulpenning, ca. 1400?, fundet ved udgravninger i *Søborg kirke*, Frederiksborg amt, i en grav fra baroktiden i munden på skelet (43)
- n. Christian III, to-skilling, København 1536, fundet på den nedlagte *Sortebrødre kirkegård*, Odense, 1761 ved gravning. Mønten hang i en silkesnor om halsen på et skelet (44)
- o. 2 stk. skillinge fra begyndelsen af 1800-tallet, fundet på *Rønne kirkegård*, Bornholm, i munden på et skelet (45).

Ud fra det overleverede fundmateriale synes dødemøntskikken kun praktiseret i begrænset omfang i middelalderens Danmark. Eksemplerne på sikre dødemønter tillader følgelig ingen slutning om skikkens udbredelse over tid eller indenfor de enkelte dele af landet. Dog synes brugen af dødemønter i visse lokaliteter at have været et rimeligt kendt fænomen. Her tænkes

Fig. 8. Tre guldmonter. England, Edward III, nobel, 1351-61; Flandern, Philip den Dristige, 1388-1404, halvnobel og kvartnoble. Rømø Kirkegård (nr. 21).

først og fremmest på Vordingborg slotskirketomt og – til dels Æbelholt kloster. Desværre begrænser utilstrækkelige fundoplysninger værdien af de to spændende materialer.

Blandt dødemønterne dominerer de danske penninge fra Valdemar II-Christopher II. Der bør dog advares mod at datere gravlæggelserne på grundlag af de fundne dødemønter, bortset fra som en terminus post quem. Det har ofte været langt ældre mønter, der har indgået i sådanne rituelle sammenhænge. Dødemønten fra Søborg kirke (nr. m) er et godt eksempel herpå, hvor en flere hundrede år gammel mønt er blevet benyttet.

Konklusionen vedrørende den middelalderlige brug af dødemønter kan for så vidt den arkæologiske dokumentation udstrækkes til at dække hele perioden frem til i dag. Fra nyere tid kan der imidlertid indhentes

Fig. 9. To korshvide fra Christiørn I, Malmø, Galster 23. Svinninge Kirkegård (nr. 28).

Fig. 10. »Død mands skat« fra Orø kirkegård. 12 franske turnoser, heraf én fra Ludvig IX. (1266-70), de øvrige fra Philip IV. (1285-1314) og en ham-borgsk hulpenning (nr. 16).

oplysninger ad anden vej, der antyder en noget større udbredelse af dødemøntskikken. Således kan flere samstemmende udtalelser fra gravere bekræfte, at forekomsten af mønter i grave ikke var et ukendt fænomen. Eksempelvis omtaler graver Andreas Hansen (f. 1898), at han på Fejø kirkegård fandt en pengetut med 12-14

mønter i hånden på et ca. 10-årigt barnelig (46). Ligeledes fandt graveren på Humble kirkegård på Langeland »sidst i forrige århundrede« tre danske to-skillinge og én ubestemt nordtysk mønt i grave (47). Desværre synes oplysninger af denne karakter altfor sjældent at være nået udenfor lokalsamfundenes rammer.

I Dansk Folkemindesamlings arkiv om begravelser støder man ligeledes hyppigt på folkelige beretninger (som oftest med sigte på forholdene i 1800-tallet), hvor mønter under den ene eller anden form indgår i ritualerne omkring død og begravelse (48). Det kan derfor ikke afvises, at brugen af dødemønter i hvert fald i nyere tid, men måske også tilbage i middelalderen har haft en betydelig større udbredelse end det overleverede arkæologiske materiale lader ane.

3. »Død mands skatte«

Der eksisterer et rigere fundmateriale, når vi vender os til den anden hovedgruppe af dødemønter: »Død mands skatte«, dvs. de større eller mindre pengesummer, der blev medgivet de døde i graven. Der er fundet bemærkelesværdigt mange i kirker og på kirkegårde landet over. Alene fra perioden ca. 1050-1550 kendes 31 eksempler – eller ca. 10 % af det samlede antal kendte skattefund fra disse århundreder (49).

I alt er registreret godt 80 skattefund, der med sikkerhed kan fastslås at være blevet fundet i kirkegårdsmulden eller inde i kirkebygningerne. Det er dog ikke alle fundene, som må opfattes som død mands skatte. I mange tilfælde kan det i dag ikke godtgøres om en møntskat, fundet på en kirkegård, oprindeligt har været medgivet i en grav, eller blot skjult i »den inviede jord« i forbindelse med krig eller ejerens bortrejse. Et fund på Vigerslev kirkegård på Fyn i 1802 af »en sort Leerpotte fuld af Sølvmynter« – i alt 25 engelske ster-

linge og ca. 2500 nordtyske hulpenninge – må opfattes som en sådan skjult skat (50).

Ligeledes behøver en møntskat, der er opdaget i tilsyneladende »sikker« fundkontekst ved siden af et skelet ikke nødvendigvis at være en død mands skat. Eksempelvis fandtes et skelet med 11 skillemønter, hvoraf slutmønten var fra 1711 nær Rådhuspladsen i København, mellem Farvergade og Lavendelstræde. På stedet havde ligget Vartovs og Vajsenhusets Assistentskirkegård, anlagt i 1711 i forbindelse med en voldsom pestepidemi, der hærgede hovedstaden. Liget må følgelig opfattes som et af de mange pestofre og den medgivne pengesum afspejler da ikke en rituel brug, men en praktisk foranstaltning for at begrænse smittefaren (51).

På samme måde kan fundet af 9 engelske guldmonter fra slutningen af 1700-tallet i en grav på Tunø kirkegård i ca. 1880 heller ikke opfattes som en død mands skat – i hvert fald ikke i den traditionelle forstand. En nøjere undersøgelse viser, at der netop i denne grav ca. 60 år før fundtidspunktet blev stedt en druknet engelsk kaptajn til hvile. Mønterne må således opfattes som kaptajnens personlige formue på ulykkestidspunktet (52).

Fundmaterialet leverer dog også en række helt klare eksempler på død mands skatte, f.eks. 96 tyske witten fra slutningen af 1300-tallet, nedlagt i en pung, fundet ved hovedet af et skelet på Flødstrup kirkegård på Fyn (nr. 18 i Bilag) (fig. 11); tre guldmonter (nobler), nedlagt 1400-10, fundet ved et skelets venstre hånds fingre på Rønmø

Fig. 11. 4 tyske witten fra Hamborg, Wismar, Rostock og Stralsund af de i alt 96 stk. i »Død Mands Skatten« fra Flødstrup Kirkegård (nr. 18).

kirkegård (nr. 21) (fig. 8); 217 1/2 korshvide, nedlagt i en pung, fundet på brystet af skelet på Svinninge kirkegård (nr. 28) (fig. 9); 136 skillemønter, nedlagt efter 1621. Mønterne fandtes i to tutter, en i hver hånd af et skelet på Ringsted kirkegård (nr. 45) (fig. 12); 41 danske skillemønter fra slutningen af 1700-tallet, fundet i en læderpung i hånden på et skelet i området nord for Århus domkirke (nr. 63).

I bilaget nedenfor er opført i alt 64 skattefund fra tidlig middelalder og frem, som må opfattes som død mands skatte.

Den kronologiske fordeling af død mands skatte viser en markant koncentration i 1500- og 1600-tallet, hvor i alt 33 stk., eller ca. 52 % af det samlede antal kendte død mands skatte, hører hjemme.

Tabel 1. Den kronologiske fordeling af død mands skatte på århundreder

1000- 3	1100- 7	1200- 1	1300- 9	1400- 3	1500- 17	1600- 16	1700-tallet 8	i alt 64 skatte
------------	------------	------------	------------	------------	-------------	-------------	------------------	--------------------

Fig. 12. Et lille udsnit af de i alt 136 skillemønter, der blev fundet i to »tutter« i et skelets hænder på Ringsted Kirkegård (nr. 45).

a) Christian IV, skilling, 1608 og 1615.

b) Hamborg, dobbeltskilling, 1615.

c) Hamborg, 1/64-daler, 1602.

d) Lübeck, 1/64-daler, 1597.

e) Wismar, søsling, 1535.

f) Rostock, søsling, 1595.

g) Pommern-Wolgast, dobbeltskilling, 1615.

h) Stade, dobbeltskilling, 1618.

i) Mecklenborg-Schwerin, dobbeltskilling, 1615.

Med udgangen af 1700-tallet kan anvendelsen af død mands skatte ikke længere dokumenteres i fundmaterialet.

Anvendelsen af død mands skatte kendes fra alle dele af Danmark. Den geografiske fordeling af fundene antyder en tidligere udbredelse af skikken på Sjælland – 8 ud af 11 kendte eksempler fra 1000-, 1100- og 1200-tallet stammer herfra, medens død mands skatte først for alvor er dokumenteret på Fyn og i Jylland i århundrederne efter reformationen.

Mønterne har typisk været nedlagte i skindpunge, der placeredes ved afdødes hoved eller hænder, på brystet eller som hyppigst ved siden af afdøde.

Guldmonter optræder kun i tre død mands skatte: I

ét rent guldmøntfund – (én nobel, én halvnobel og én kvartnoble) – på Rømhø kirkegård (nr. 21) og i to blandede guld- og sølvmøntfund – to guldgylden sammen med 27 sølvmønter på Hals kirkegård (nr. 22) og én florin samt 9 sølvmønter i Toldbodgade i Viborg (nr. 46). Alle andre død mands skatte består af sølv og/eller kobbermønter.

Sammensætningen af død mands skatte varierer på flere måder fra det kendte mønster i de traditionelle skattefund, som fra ejerens side kun har været tiltænkt en midlertidig deponering. Død mands skattene domineres typisk af dansk og udenlandsk skillemønt, der ofte har stor kronologisk spredning, med en overrepræsentation af ældre, slidte mønter. Kun undtagelsesvis optræder større møntnominaler i fundene, som f.eks.

Tabel 2. Den geografiske fordeling af død mands skatte på århundreder

	1000-	1100-	1200-	1300-	1400-	1500-	1600-	1700-	i alt
Sjælland	3	4	1	1	1	4	3	1	18
Lolland/Falster				1		1			2
Bornholm		1		1					2
Fyn		1		2		3	6	2	14
Jylland		1		4	2	9	7	5	28
i alt	3	7	1	9	3	17	16	8	64

de tre dalere fra 1623 og 24 der fandtes i en grav på Broby kirkegård på Fyn (nr. 49). I flere tilfælde er skattene endog sammensat af specielt udvalgte mønttyper, der har været tillagt særlig rituel betydning.

Et sådan eksempel er de 217 1/2 korshvide, der var nedlagt på brystet af et lig på Svinninge kirkegård (nr. 28). Kombinationen af mønternes motiv (korset) og metallet (sølv) har gjort dem særligt velegnet som dødemønter.

Antallet af mønter i skattene varierer fra ganske få til flere hundrede; fra den højeste ende af skalaen således 766 danske mønter fra Erik Menved-Christopher II, fundet i grav i Hansted kirke (nr. 15) og 445 hovedsagelig danske skillemønter, nedlagt efter 1769 fra Jerne kirkegård i Sønderjylland (nr. 60). Gennemsnittet fra hele perioden ligger på ca. 70 mønter pr. fund.

Materialet viser imidlertid, at skattenes størrelse generelt vokser i århundrederne efter reformationen. Interessant nok finder vi samme iagttagelse hos kulturhistorikeren Troels-Lund allerede i slutningen af 1800-tallet, hvor han ligeledes fremhæver, at den pengesum de døde fik med sig forøgedes efter reformationen (53).

Et andet karakteristisk træk ved død mands skattene

fra de senere århundreder er, at der hyppigt blev medgivet den døde andre genstande ud over mønterne. Eksempelvis fandtes rester af et kridthus, af en emballage af bark og groft tekstil, et udrevet blad af en tysk bog, samt en lille tut af gulligt silkestof sammen med fem skillinge fra 1600- og 1700-tallet på Haderup kirkegård i Ringkøbing amt (nr. 61) (fig. 13).

4. Det samlede dødemøntmateriale

Sammenlignes afslutningsvis fundbilledet for de to hovedgrupper af dødemønter, fremstår død mands skattene som klart dominerende. Nedlæggelsen af større eller mindre pengesummer er dokumenteret igennem hele perioden fra middelalderen og frem, men synes at have nået sin største udbredelse i århundrederne efter reformationen. Fundmaterialet har leveret færre sikre eksempler på forekomsten af enkelt dødemønter, men dog tilstrækkeligt mange til at godtgøre, at også denne form for dødemønter har fundet anvendelse i hvert fald i et begrænset omfang. Den kvantitative forskel på de to dødemøntmaterialer afspejler imidlertid nok også findernes generelle opmærksomhed overfor de to typer

Fig. 13. »Død mands skat« fra Haderup Kirkegård. Sammen med 15 skillemønter fandtes rester af andet gravgods: Et kridthus, emballage af bark og groft tekstil, et udrevet blad af en tysk bog, samt en lille tut af gulligt silkestof. Foto: Holstebro Museum (nr. 61).

dødemøntfund. Det er betydelig nemmere at notere sig fundforholdene nøjere i forbindelse med fremkomsten af en større skat end ved fundet af en enkelt mønt i en grav.

Fra den mundtlige tradition kendes hyppigere omtaler af forskellige dødemøntskikke. Forklaringerne på årsagerne til brugen er flere – gravgaver, medgivet den døde til brug i næste tilværelse; afståelsessum til afdøde fra arvingerne; offer medgivet kvinder som døde i barselssengen; rejsepenge (betaling til Skt. Peter eller

for opholdet i kroen (Naboskrog) i de dødes rige. Angsten for den afdøde og forebyggelsen mod gengangeri synes ofte at have været den egentlige motivation til at benytte dødemønter (54).

I disse sammenhænge synes såvel enkelt dødemønter som død mands skatte at være benyttet side om side. På samme måde må det formodes, at de to former for dødemønter også har eksisteret sideløbende i middelalderen og således ikke afspejler forskellige faser i anvendelser af dødemønter i Danmark.

Bilag

Daterbare Død Mands Skatte (55)

1000-tallet

1. Ølsted kirkegård, Frederiksborg amt, 1878: Mindst 31 mønter. Magnus d. Gode (1 stk.) og Svend Estridsen (12 stk.), resten samtidige udenlandske. Ved gravning af en grav på kirkegården. Nedlagt efter 1047. *Da Mid Skat* nr. 9.
2. Høje Tåstrup kirkegård, Københavns amt, før 1810: Et uvist antal mønter fra Svend Estridsen. Nedlagt efter 1047-74. *Da Mid Skat* nr. 28.
3. Vår Frue kirkegård, Roskilde amt, 1838: 16 mønter. Svend Estridsen (12 stk.), resten samtidige udenlandske. Ved gravning af en grav i ca. 4 alens dybde. Nedlagt efter 1047. *Da Mid Skat* nr. 10 (fig. 1).

1100-tallet

4. Sørslev kirkegård, Fyns amt, 1835-45: 23 mønter fra Niels, Ribe/Odense?, nedlagt ca. 1100-10. *Da Mid Skat* nr. 35. (fig. 2).
5. Glim kirkegård, Roskilde amt, 1791: 4 mønter fra Niels, Roskilde, nedlagt efter 1131. *Da Mid Skat* nr. 41.
6. V. Starup kirkegård, Ribe amt, 1916, 1921: 9 mønter fra Svend Grathe, Ribe, nedlagt efter 1146. *Da Mid Skat* 46.
7. Vemmelev kirkegård, Vestsjællands amt, 1829: 29 stk., Valdemar I, Roskilde. Ved gravning af en grav. Nedlagt efter 1158. *Da Mid Skat* nr. 53 (fig. 3).
8. Lyngby kirkegård, Københavns amt, 1807: 26 stk., Valdemar I, Roskilde. Ved gravning af en grav. Nedlagt ca. 1160. *Da Mid Skat* nr. 54.
9. Tikøb kirkegård, Frederiksborg amt, 1870: Over 75 stk., Valdemar I., Roskilde. Ved gravning af en grav. Mønterne lå sammenirrede i små klumper og over halvdelen var beskadigede og itubrudte. Ifølge finderer lå samme sted »en skæppefuld« lignende klumper. Nedlagt 1157-82. *Da Mid Skat* nr. 57.
10. Rø kirkegård, Bornholms amt, 1824: 40 stk., Knud VI, Lund. Nedlagt ca. 1182-1202. *Da Mid Skat* nr. 62.

1200-tallet

11. Æbelholt klostertomt, Frederiksborg amt, 1944: 3 stk., Valdemar II, Ribe. Mønterne lå i en klump ved fødderne af et mandsskelet i udgravningens dybeste lag. Nedlagt ca. 1234-41. *Da Mid Skat* nr. 68.

1300-tallet

12. Viborg Nytorv, Viborg amt, 1944: 3 franske turnoser. Mønterne lå ca. 1 meter under jordoverfladen i en grav? Nedlagt efter 1285. *Da Mid Skat* nr. 99.
13. Borgense gamle kirkegård, Fyns amt, ca. 1923: 8 stk. Erik Menved, Ribe. De fandtes vest for kirken ved gravning af grav. Nedlagt ca. 1300. *Da Mid Skat* nr. 119.
14. Lovby kirketomt, Vejle amt, 1936: Mindst 38 sammenkorroderede mønter. Heraf mindst 10 stk. fra Christopher II. Nedlagt ca. 1320. *Da Mid Skat* nr. 146.
15. Hansted kirke, Østjyllands amt, 1938: 766 stk. Erik Menved, Lund (1 stk.), Roskilde (231 stk.), Christopher II, Roskilde (322 stk.), Saksbøbing (5 stk.), Nørre Jylland (199 stk.), Ubestemmelige (8 stk.). Mønterne lå ca. 1/2 alen under kirkegulvet ved hovedenden af et lig i resterne af en skindpung. Nedlagt ca. 1325. *Da Mid Skat* nr. 160.
16. Orø kirkegård, Frederiksborg amt, 1928: 12 stk. 11 turnoser og én hulpenning. Ved gravning af grav, i rester af skindpung. Nedlagt ca. 1340-50. *Da Mid Skat* nr. 179. (fig. 10).
17. Nørre Omme kirkegård, Ringkøbing amt, 1913: 10 stk. Sterlinge (7 stk.) og hulpenninge (3 stk.). Ved gravning af grav. Nedlagt efter ca. 1348. *Da Mid Skat* nr. 185.
18. Flødstrup kirkegård, Fyns amt, 1876: 96 stk., alle tyske witten. Ved at grave en grav. Mønterne lå i en smal læderpung, der tilligemed et ringformet messingspænde var nedlagt ved hovedet af et menneskeskelet. Nedlagt efter 1381. *Da Mid Skat* nr. 224.
19. Gedesby kirkegård, Storstrømt amt, 1881: 24 stk., alle tyske viertelwitten. Mønterne fandtes i en dybde af ca. 2½ alen under jorden ved resterne af et lig. Nedlagt efter 1387. *Da Mid Skat* nr. 225.
20. Ruts kirkegård, Bornholms Amt, 1760: 3 tyske mønter. Fundet i »Præste Begravelsen«. Nedlagt ca. 1400. *Da Mid Skat* nr. 243.

1400-tallet:

21. Røme kirkegård, Sønderjyllands amt, 1982: 3 guldmønter. Nobel, England; Halv- og kvartnobel, Flandern. Fundet ved et gravsted ca. 8 meter nordvest for kirketårnets hjørne. Mønterne lå ud for venstre hånds fingre ved et skelet, ca. 1,60 meter nede. Skelettet menes at have været en mand. Nedlagt ca. 1400-10. *Da Mid Skat* nr. 245.
22. Hals kirkegård, Nordjyllands amt, 1870: 2 guldmønter (gylden) og 27 sølv mønter, Erik af Pommern, Gurre, gros (21 stk.), samtidi-ge udenlandske (6 stk.). Ved gravning af grav. Det må anses for

muligt, at der har ligget flere i den mørke jord omkring gravens hjørne. Nedlagt ca. 1430-40. *Da Mid Skat* nr. 264.

23. *Odden kirkegård, Vestsjællands amt*, 1886: 44 stk. Rigsrådet, skilling (3 stk.), Christiørn I, hvid, (5 stk.), Gotland (1 stk.); Tyskland, groschen (1 stk.), hulpenninge (34 stk.). Ved gravning af grav. I pung. Nedlagt ca. 1450-60. *Da Mid Skat* nr. 279.

1500-tallet

24. *Dalby kirkegård, Fyns amt*, 1912: 67 ½ danske og norske skillinge og hvid. Ved gravning af grav. I en skindpose. Nedlagt efter ca. 1498. *Da Mid Skat* nr. 290.
25. *Vorgod kirkegård, Ringkøbing amt*, 1900: 116 stk., heraf 72 danske og norske skillinge og hvide. Resten nordtyske hulpenninge. Fundet ved »at kaste en Grav ... vel en ¼ Alen under Jordens Overflade«. I læderpung. Nedlagt efter ca. 1498. *Da Mid Skat* nr. 292.
26. *Vorgod kirkegård, Ringkøbing amt*, 1903: 74 stk., hveraf 58 danske og norske hvid. Resten hulpenninge fra Mecklenburg (15 stk.), Sachsen-Lauenburg, witten (1 stk.). Ved gravning af grav, ca. ¾ alen under jorden. Fundet tæt på det andet Vorgod-fund (nr. 25). De udgør sandsynligvis en dobbeltskat. Nedlagt efter ca. 1498. *Da Mid Skat* nr. 293.
27. *Virring kirkegård, Århus amt*, før 1887: 18 stk. »fra beg. af det 16. Aarhundrede«. Ved gravning af grav i omtrent 2 alens dybde. Nedlagt efter ca. 1500. *Da Mid Skat* nr. 296.
28. *Svinninge kirkegård, Vestsjællands amt*, 1883: 217 ½ stk. danske hvid fra Rigsrådet 1448-Christian III. Mønterne fandtes i en læderpung, der lå på brystet af et skelet. Nedlagt ca. 1540-45. *Da Mid Skat* nr. 319.
29. *Brarup kirkegård, Storstrømt amt*, 1859: 69 stk., heraf 68 danske hvid, skillinge m.m. fra Rigsrådet-Christian III, samt én mecklenburgsk hulpenning. Ved gravning af grav. Mønterne lå »opstablede paa hinanden«. Nedlagt ca. 1540-45. *Da Mid Skat* nr. 320.
30. *Søndersø kirkegård, Fyns amt*, 1863: 4 skillemønt fra Christian III. Ved gravning af grav. Mønterne fandtes sammen med en nøgle, indsvøbt i en klud, 1½ alen under jorden. Nedlagt ca. 1534-59. *Da Mid Skat* nr. 326.
31. *Vester Vedsted søndre kirkegård, Ribe amt*, ca. 1923: 6 nordtyske mønter (5 søslinge og én dreiling). Nedlagt efter 1555. MS FP 1820.
32. *Smarum Kirkegård, Københavns amt*, 1906: 59 stk., heraf danske: Christian III, to-skillinge (2 stk.), Frederik II, skilling/to-skil-

ling (28 stk.), resten samtidige tyske. Ved gravning af grav. I skind. Nedlagt efter 1563. MS FP 1045.

33. *Kousted, Århus amt*, 1892: 71 hele og 10 halve danske skillemønter fra Frederik I (1 stk.), Christian III (16 stk.) og Frederik II (64 stk.). Fundet ved levninger af skind og tøj, måske rester af en pung og desuden af et menneskeskelet. Nedlagt efter 1563. MS FP 622.
34. *Mørkhøj, Københavns amt*, 1852: 17 stk., heraf Frederik I, søsling (1 stk.), resten tyske schillinge og 1/64-thaler. Fundet på en tidligere kirkegård. Nedlagt efter 1597. MS FP 113, 114.
35. *Veng Kirkegård, Århus amt*, 1868: 43 stk. danske skillemønter fra Frederik I (8 stk.), Christian III (20 stk.) og Frederik II (15 stk.). Ved opkastning af grav. Hver mønt var indpakket i gammelt linned og indlagt i en skindpung. Nedlagt efter 1563. MS FP 291.
36. *Nustrup Kirkegård, Sønderjyllands amt*, 1869: 27 stk., heraf 26 danske skillemønter fra Christian III (19 stk.) og Frederik II (7 stk.) og én hamburgsk schilling. Ved gravning af grav. Nedlagt efter 1565. MS FP 306.
37. *Løsning Kirkegård, Vejle amt*, 1871: 9 skillemønter, heraf Frederik II, skilling/to-skilling (4 stk.), resten tyske sechslinge. Ved gravning af grav (i linnedklæde). Nedlagt efter 1563. MS FP 340.
38. *Ved Hjørring, Nordjyllands amt*, 1843: 14 skillemønter, heraf Frederik II, skilling/to-skillinge (9 stk.), resten tyske schillinge. Fundet på en kirkegård i nærheden af Hjørring. Indviklet i lærred. Nedlagt efter 1563. MS FP 35.
39. *Snodstrup Kirkegård, Frederiksborg amt*, 1855: 54 stk. danske skillemønter fra Christian II (1 stk.), Frederik I (8 stk.), Christian III (12 stk.) og Frederik II (33 stk.). Nedlagt efter 1565. MS 143.
40. *Sortebrødre klosteret, Odense, Fyns amt* 1978: 8 stk. skillemønt, heraf Frederik II, to-skillinge (2 stk.) og 6 samtidige tyske mønter. I tekstilpung ved skelet. Nedlagt efter 1593. MS FP 3589.

1600-tallet

41. *Marslev Kirkegård, Fyns amt*, 1858: 96 stk. skillemønt, heraf Christian III (1 stk.), Frederik II (10 stk.), Christian IV (3 stk.), 27 stk. holstenske og 45 stk. nordtyske mønter. Nedlagt efter 1602. MS FP 186.
42. *Ødsted Kirkegård, Vejle amt*, 1936: 82 skillemønter, heraf Frederik I (2 stk.), Christian III (1 stk.), Frederik II (10 stk.), Christian IV (5 stk.), Slesvig-Holsten (2 stk.), Gottorp (3 stk.) og 59 samtidige tyske mønter. Ved gravkastning i en dybde af godt 1½ meter. Indsvøbt i tøj. Nedlagt efter 1609. MS FP 1892.

43. *Tibirke kirkegård, Holbo herred, Frederiksborg amt*, 1932: 7 skillemønter fra Chr. IV fandtes ved gravning af grav på Tibirke kirkegård. Mønterne lå ved siden af en lille kobberør, der sandsynligvis er tuden til et krudthorn, mellem knoglerester i en gammel grav. Nedlagt efter 1616. MS FP 1800.
44. *Lyngs Kirkegård, Ringkøbing amt*, 1923: 30 skillemønter, kun én mønt fra selve DK, Christian IV, skilling 1611, resten samtidige tyske. Ved gravning af grav. Nedlagt efter 1617. MS FP 1555.
45. *Ringsted, Vestsjællands amt*, 1885: 136 skillemønter, heraf 72 danske, Frederik I (1 stk.), Christian IV (71 stk.), én engelsk sterling og 63 stk. samtidige tyske. Ved gravning på den gamle kirkegård i Ringsted. Mønterne lå i to tutter, en i hver hånd af et skelet. Nedlagt efter 1621. MS FP 513.
46. *Toldbodgade Viborg, Viborg amt*, 1922: én guldmønt (florin) og 9 større udenlandske sølvmonter. England, schilling (1 stk.); Nederlandene, ¼-thaler (1 stk.), 1/5-thalere (2 stk.); Tyskland, groschen (1 stk.), ¼-thaler (1 stk.), ½-thaler (1 stk.) og thaler (1 stk.). Mønterne lå i rustrøde pjalter, bundet om knæleddet på et skelet – muligvis en udenlandsk lejesoldat? Nedlagt efter 1621. MS FP 1532.
47. *Vester Vedsted kirkegård, Ribe amt*, 1877: 9 skillemønter, heraf 6 danske og tre tyske. Ved gravning af grav på Vester Vedsted kirkegård. Mønterne lå ved hovedet af et sværtbygget skelet. Skelettet var begravet med hovedet mod nordvest og var omgivet af et lag klæg jord, der ellers ikke findes på kirkegården. Nedlagt efter 1622. MS FP 405.
48. *Græsted kirkegård, Frederiksborg amt*, 1983: 4 skillemønter fra Chr. IV. Fundet i en lille stabel med rester af lærred på siden fra en pung?. Nedlagt efter 1624. MS FP 4040.
49. *Broby kirkegård, Fyns amt* 1885: 3 udenlandske dalere. Ved gravning af grav. Sandsynligvis nedlagt ved et lig. Nedlagt efter 1624. MS FP 520.
50. *Hillingsø kirkegård, Viborg amt*, 1877: 7 skillemønt fra Chr. IV. Ved gravning af grav, i omtrent 1½ alens dybde. Nedlagt efter 1629. MS FP 412.
51. *Hvejsel kirkegård, Vejle amt*, 1878: 3 sølvmonter fra Chr. IV (to mark, otte- og toskilling). Ved gravning af grav. Nedlagt efter 1645. MS FP 416.
52. *Jelling Kirkegård, Vejle amt*, 1855: 191 danske skillemønter. Ved gravning af grav, i en dybde af 3 alen. I skindpung. Nedlagt efter ca. 1650. MS FP 152.
53. *Brenderup Kirkegård, Fyns amt*, 1882: 54 stk., heraf 53 danske skillemønt; Christian IV (20 stk.), Frederik III (33 stk.) og én mønt fra Holsten-Gottorp. Ved gravning af grav (i klud). Nedlagt efter 1655. MS FP 472.
54. *Vindinge Kirkegård, Fyns amt*, 1891: 170 skillemønter, heraf 167 danske; Christian IV (63 stk.), Frederik III (104 stk.) og tre fra Holsten-Gottorp. Ved gravning af grav, på en pandeskal. Nedlagt efter 1656. MS FP 596.
55. *Allesø Kirkegård, Fyns amt*, 1874: 88 skillemønter, heraf 86 danske; Christian IV (4 stk.), Frederik III (29 stk.) og Christian V (23 stk.), samt to stk. fra Slesvig-Holsten. Ved gravning af grav, sammen med en messing-signetring og stykker af messing og et kridthus. Nedlagt efter 1684. Fundet hører muligvis sammen med det efterfølgende fund fra samme kirkegård (nr. 56). MS FP 369.
56. *Allesø Kirkegård, Fyns amt*, 1874: 34 danske skillemønter; Christian IV (1 stk.), Frederik III (12 stk.) og Christian V (21 stk.). Ved gravning af grav. Nedlagt efter 1681. MS FP 371.

1700-tallet

57. *Kavslunde Kirkegård, Fyns amt*, 1850: Et ukendt antal skillemønter. Ved gravning af grav. Nedlagt i begyndelsen af 1700-tallet? MS FP 84.
58. *Rise Kirkegård, Ærø, Fyns amt*, 1845: 168 stk. skillemønter, hovedsagelig danske, men også holstenske og lybske. Ved gravning af grav. Nedlagt efter 1717. MS FP 48.
59. *Vust Kirkegård, Nordjyllands amt*, 1897: 133 skillemønter, heraf 129 danske; Frederik III (1 stk.), Christian V (4 stk.), Frederik IV (21 stk.), Christian VI (1 stk.), Frederik V (102 stk.), samt 4 tyske. Ved gravning af grav. Nedlagt efter 1765. MS FP 731.
60. *Jerne Kirkegård, Ribe amt*, 1918: 445 skillemønter, heraf 418 danske; Christian IV (30 stk.), Frederik III (119 stk.), Christian V (144 stk.), Frederik IV (40 stk.), Frederik V (83 stk.), Christian VII (2 stk.), samt 27 tyske mønter. Ved gravning af grav. I en lærredspose. Nedlagt efter 1769. MS FP 1417.
61. *Haderup kirkegård, Ringkøbing amt*, 1976: 15 danske skillemønter; Christian V (2 stk.), Frederik V (1 stk.) Christian VII (12 stk.). Ved gravning af grav. Mønterne lå sammen med de sønderbrudte rester af et kridthus, rester af emballage af bark og groft tekstil, et udrevet blad en en tysk bog, samt en lille tutte af gulligt silkestof, alt i resterne af en kiste. Nedlagt efter 1771. Torben Skov i *Holstebro Museums Årsskrift*, 1976, s. 12-13. MS FP 3383.
62. *Nørre Vium kirkegård, Ringkøbing amt*, 1979: 9 skillemønter; Frederik III (1 stk.), Christian V (2 stk.), Frederik IV (2 stk.), Christi-

an VII (4 stk.). Fundet i en gammel grav. Nedlagt efter 1771. MS FP 3534.

63. *Århus, Århus amt*, 1926: 41 danske skillemonter; Christian IV (1 stk.), Frederik III (8 stk.), Christian V (8 stk.), Frederik IV (3 stk.), Frederik V (4 stk.), Christian VII (17 stk.). Monterne lå i en læderpung i hånden på et skelet. Nedlagt efter 1787. MS FP 1634.
64. *Gothersgade, Københavns amt*, 1878: En sammenirret klump af danske skillemonter af sølv fra Chr. V til Chr. VII's tid. Kun et årstal var læseligt, nemlig 1764. Fundet ved grundgravning på den gamle kirkegård mellem Gothersgades forlængelse og kommunehospitalet i en gammel ligkiste. De vejede tilsammen 1¼ lod. MS FP 432.

Noter

1. Om brugen af dødemonter generelt, se: Sartori 1899; Segerstedt 1907, Borza 1955; Grinsell 1957; Veit 1982; Grinder-Hansen 1988.
2. Grinder-Hansen 1988, s. 116.
3. I Tyskland har brugen af dødemonter f.eks. været vidt udbredt i middelalderen og langt op i tiden. I det store atlas over tyske folkeskikke fra 1930'erne kom der meddelelser fra over 1000 lokaliteter om anvendelsen af dødemonter. Zender 1967.
4. En oversigt gives i Svend Nielsen 1989 (i trykken).
5. Kromann 1976, s. 192-99.
6. Brugen af dødemonter i Skandinavien synes først og fremmest at have været praktiseret i de østlige dele af Sverige. I Birka indeholdt ca. 10 % af de undersøgte grave monter. Gräslund 1965-66 s. 178 f.
7. Eneste samlede behandlinger af danske dødemonter: Rasmussen 1971 og Grinder-Hansen 1988, hvor der gives en foreløbig præsentation af nærværende artikels resultater. I Hinrichsen 1988 bind 11, s. 3371-78, diskuteres brugen af dødemonter i middelalderens Danmark.
8. F.eks. »Svend Estridsen, Runemønt fra Roskilde. Fundet på Højelse Kirkegård ved Gravning af Grav« (MS FP 1158); Valdemar I, Roskilde, Hbg 13 fundet ved Udgravning til Fundament på et Gravsted på Kastrup Kirkegård, tæt op mod Kirken« (MS FP 1309); »Valdemar II, Roskilde, fundet 1936 på Østed Kirkegård ved Opgravning af Grav« (MS FP 2177); »Christian II, Firsilling 1535 fundet i 1942 ved at grave en Grav på Salling Kirkegård« (MS FP 2047).

9. Om kirkegulvsmønter se: Olsen 1958; Lindahl 1963; Bendixen 1972; Steen Jensen 1977.

10. Blandt de 197 kirkegulvsmønter fra Holmens kirke, nævnes to som stammende fra grave (MS FP 3099, nr. 177 og 196). Ligeledes fremstår flere af de 333 kirkegulvsmønter fra Slangerup kirke (undersøgt 1978/79 af NM II ved Henrik Græbe), med proveniensen »grave i midtergangen« (MS FP 3574).
11. Dr. Henry Pedersen ledede udgravningskampagnen 1895. Efter hans død 1896 overtog arkitekt J. B. Løffler ledelsen. Udgravningerne er aldrig publiceret, ligesom der heller ikke foreligger egentlige udgravningsrapporter. Kun en kort omtale af undersøgelserne ved selve kirketomten findes på tryk: Løffler 1906. Hertil kommer en kort omtale af slotskirkens grave i Møllerup 1908, V. Middelalderlige Grave, s. 126-28, hvori møntfundene også kort berøres, samt Danmarks Kirker, Præstø amt, s. 200-01 + note 1.
12. I NM II's arkiv opbevares en plan over de undersøgte grave fra slotskirketomten, hvor de fundne mønters placering i gravene er indtegnet. En oversigt over de enkelte graves indhold af monter er indført i MS's fundprotokol under nr. 1566.
13. Gravene nr. 3, 12, 22, 23, 24, 25, 28, 30, 41, 42, 49, 65, c.
14. Gravene nr. 13, 21, 34, 58, 60, 64. Ved Nationalmuseets undersøgelse af Søndre Kapel ved Slotskirketomten i 1923 ved Kai Uldall fremkom endnu to eksemplarer på dødemonter fra området: En stærkt fragmenteret mønt fra Valdemar II, Roskilde?, fundet på højre skinneben af et lig (MS FP 1566, 1) og en engelsk long-cross sterling fra Henry III, 1247-53, fundet ved venstre hånd af et barnelig (MS FP, 1566, 6).
15. Om Æbelholt kloster se: Schultz/Møller-Christensen m.fl. 1945 og Møller-Christensen 1958. Her skrives s. 134 i forbindelse med gravfundene: »I øvrigt er der fundet en del monter, som må betragtes som dødemonter«.
16. MS FP 2503, (nr. 11 i listen over »død mands skatte«).
17. MS FP 2850.
18. SM FP 2503.
19. MS FP 2055, nr. 6.
20. Et stk. Valdemar II, Ribe, Hbg 42 b og et stk. Christopher II, Roskilde, Hbg 6, MB 566, fundet i grav IV, 3 c n 1 i klosterkirken (MS FP 2055, nr. 7-8); Erik Glipping, Lund Hbg 4, MB 111, fundet i grav C I i klosterkirkens hovedskibs vestende (MS FP 2055, nr. 1); Erik Glipping, Slesvig, Hbg 25, MB 282, fundet i grav (MS FP 2055, nr. 9); Erik Menved, Nørrejylland, Hbg 2, MB 424, fundet i grav (MS FP 2055, nr. 10); Erik Menved, Nørre-

- jylland, Hbg 26, MB 452, fundet i grav (*MS FP 2055, nr. 11*); Erik Menved, Slesvig, Hbg 4, MB 493, fundet i grav (*MS FP 2055, nr. 13*); Christopher II, Saxkøbing, Hbg 1, MB 598, fundet i grav (*MS FP 2055, nr. 12*); Sverige, Knut Eriksson (1167-96), Kalmar, hulpenning, fundet i grav (*MS FP 2055, nr. 14*); Gulland, penning før ca. 1220, *Lagerqvist* xx a 3 (2 stk.), fundet i grav i klosterkirkens nordre sideskibs vestende (*MS FP 2055, nr. 15-16, jvf. Æbelholt Kloster, 1945, s. 44*); Mecklenburg, hulpenning, 15. årh., fundet i grav (*MS FP 2055, nr. 17*).
21. Kieffer-Olsen, Boldsen, Pentz 1986.
 22. Udgravningsrapport ved Jens Åge Pedersen, Svendborg og Omegns Museum, d. 27.1.1978 i kopi i *NM II, Antikvarisk Topografiske Arkiv*.
 23. Arkæologiske udgravninger i Danmark 1986, s. 64. Kirkegården nedlagdes i 1573.
 24. Løffler 1897.
 25. P. Grinder-Hansen takkes for oplysningen.
 26. Svend Estridsen, Lund, Hbg 31 (1 stk.), Hbg 32 (4 stk.); Oden- se Hbg (?) (1 stk.); Harald Hen, Lund, Hbg 1 (1 stk.) og Olaf Hunger, Lund, Hbg 3 (1 stk.).
 27. Galster & Steen Jensen 1979-80, s. 124-27.
 28. I. Christopher II, Roskilde, Hbg 1, MB 542/45, fundet i grav; I. Ubestemt mønt fra sidst i 1200-tallet, fundet i gravfyld under skelet; 3. Ubestemt mønt, muligvis fra 1300-tallet, fundet i grav. (*MS FP 3588, nr. 4, 7 og 8*).
 29. Fragment af mønt fra ca. 1220-50 (Grav G 15, SBT 79); ½ mønt (G 18, SBT 81); Erik Menved? (G 19, SBT 79); Erik Menved, Roskilde, Hbg 21 (G 29, SBT 79); uiden. mønt (G 434, SBT 81); Erik af Pommern, kronehulpenning, Galster 5 (G 471, SBT 81); Christopher I, Ribe, Hbg 4 og Erik Glipping, Nørre Jylland, Hbg 22 (G 577, SBT 81); Valdemar II, Roskilde, Hbg 28 (G 671, SBT 81); jvf. *MS FP 4087*, med henvisning til fundrapporter ved Ervin Nielsen i Møntergården, Odense.
 30. Gravene nr. G 808, 809 og 2847, jvf. udgravningsrapport fra *udgravning 1980-81 Sct. Jørgensgård, Odense* ved Ervin Nielsen, Odense 1981, s. 28.
 31. *MS FP 3008*.
 32. *MS FP 4390*. Andersen & Stiesdal 1988, s. 21.
 33. *MS FP 1193*. Indenfor samme område fandtes ibskaller, en kobbermedaillon og andet gravgods.
 34. *MS FP 1526*.
 35. *MS FP 3324*.
 36. *MS FP 2919*. Fra Næstvedegnen stammer også den ældste beretning om en dødemønt. Før 1689 fandtes i Lille-Næstved en sølv- mønt, der ud fra fundbeskrivelsen kunne være en romersk denar, inden i et kranie, se omtalen i Galster 1935 s. 309.
 37. *MS FP 1838*.
 38. Smidt & Isager 1942 s. 36-38. Sandsynligvis er den omtalte dødemønt identisk med mønten fra Erik Glipping, Halland, Hbg 2, der indførtes i *MS's* fundprotokol 1917-18 med proveniensoplysningen: »Fundet i en middelalderlig muret grav paa Øm Kloster Tomt«. Mønten returneredes i 1925 til Samlingerne i Emborg, hvorfra den blev stjålet i 1970. *MS FP 1390*.
 39. *MS FP 2760*. Se Bendixen 1962.
 40. *MS FP 3620*.
 41. *MS FP 2320*.
 42. Mønten er pr. 3.8.1988 overdraget *MS* fra *NM II*. Se Smidt 1919 specielt s. 129, 134-35 og 137-41.
 43. Udover mønten fandtes et blykors på brystet af skelettet og et bogspænde af kobber under kraniets hage. Danmarks Kirker, Frederiksborg Amt, 2, 1967, s. 1146-48. *MS FP 2001*.
 44. Galster 1937 s. 74-75, nr. 15.
 45. Rasmussen 1971 s. 18.
 46. Beretning ved graver Andreas Hansen 31.7.1948. Dansk Folke- mindesamling. Arkiv om begravelsesskikke. *DFS 1906-23*.
 47. Mønterne opbevares i dag på Langelands Museum (mus. nr. 12042). Mus. insp. Jørgen Skaarup takkes for henvisningen.
 48. Se Grinder-Hansen s. 123 ff.
 49. Oplysningerne om »Død mands skattene« fra denne periode bygger på manuskriptet til det store corpusværk om danske mid- delalderlige skattefund, som snart nærmer sig sin afslutning.
 50. *MS FP II* og XXXIV a. Fundet indgår som nr. 216 i *Corpus over middelalderlige skattefund*.
 51. *MS FP 2129*, jvf. to andre sandsynligvis eksempler på pestlig fra samme epidemi i 1711, *MS FP 443* og 511.
 52. *MS FP 442*, jvf. fundet af fire daler fra slutningen af 1500-tallet ved et skelet ved stranden i Udsholt, Holbo herred, Frederiks- borg amt. Her må også være tale om en druknet person, gravlagt med sin rørlige formue, *MS FP 1885*. Terslin 1936 s. 34-36 + tavle 4.
 53. Troels-Lund 1908, bd. XIV s. 139.
 54. Grinder-Hansen s. 123 ff.
 55. Hvor død mands skattene indgår i *Corpus over Danske Middel- alderlige skattefund*, ca. 1050-1550 (*Da Mid Skat*) henvises til dette værks numre. I de øvrige tilfælde henvises til *MS's* fund- protokolnumre (*MS FP*).

Forkortelser

Galster Unionstidens udmøntninger Danmark og Norge 1397-1540. Sverige 1363-1521. København 1972; *Hbg 1146-1241*. P. Hauberg: Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146-1241. (Vidensk. Selsk. Skr. 2. Række, historisk og filosofisk Afd. V, 3) København 1906, s. 309-82; *Hbg 1241-1377* P. Hauberg: Danmarks Myntvæsen og Mynter i Tidsrummet 1241-1377. (*ÅNOH*), 1884, s. 217-374; *Lagerqvist* Lars O. Lagerqvist: Svenska mynt under vikingatid och medeltid (ca. 995-1521) samt gotländska mynt (ca. 1140-1565). Stockholm 1970; *MB* H. V. Mansfeld-Büllner: Afbildninger af samtlige hidtil kjendte Danske Mønter fra Tidsrummet 1241-1377. København 1887; *MS FP* Møntsamlingens Fundprotokoller; *NatMus Arb* Nationalmuseets Arbejdsmark; *NM II* Nationalmuseets Anden Afdeling; *NNUM* Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad; *NNÅ* Nordisk Numismatisk Årsskrift; *ÅNOH* Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie.

Litteratur

Andersen, M. & Stiesdal H.: Sct. Budolfi kirke i Roskilde. I: *RO-MU*. Årsskrift fra Roskilde Museum 1988, s. 15-24.
Arkæologiske udgravninger i Danmark 1985 ff.
Atlas der deutschen Volkskunde. Grabbeigaben. Neue Folge. Udg. M. Zender, Marburg 1967, s. 233-61.
Bendixen, K.: Mønter som primær kilde. I: *NNUM* 1962, s. 172-74.
Bendixen, K.: Middelaldermønter i de sidste 10 års danske kirkefund. I: *NNÅ* 1972, s. 49-70.
Borza, H.: Le mythe de l'obole à Charon et le symbolisme actuel de la monnaie dans le cercueil. I: *Orbis*, Tome IV, 1955, s. 134-48.
Galster, G.: Møntfund fra Danmark og Norge 1670-1700. *NFM* XIV, 1935, s. 250-56, 260-62, 279-83, 295-300, 306-34, 337-45, 362-65, 371-73.
Galster, G.: Møntfund i Danmark og Norge 1739-1800. I: *NNÅ* 1937, s. 39-96.
Galster, G. & Steen Jensen, J.: The Coins from the Löddeköpinge Cemetery. H. Cinthio: The Löddeköpinge Investigation III. I: *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum*, 1979-80, s. 112-27.
Grinder-Hansen, K.: Penge til færgemanden? Mønter i dødekulten. I: *NatMus Arb* 1988, s. 115-126.

Grinsell, L. V.: The Ferryman and his fee: a study in ethnology, archaeology and tradition. I: *Folklore* vol. LXVIII, marts 1957, nr. 1, s. 257-69.
Gräslund, A.-S.: Charonsmynt i vikingatida gravar? I: *Tor* XI, 1965-66, s. 168-97.
Hinrichsen, T.: Corpus der »Romanischen« Grabsteine Dänemarks. Bind 1-13, Hamburg 1988 (disputats i fotokopi).
Jensen, J. Steen: Kirkegulvsmønter. I: *hikuin* 3, 1977, s. 295-302.
Kieffer-Olsen, J., Boldsen, J., Pentz, P.: En nyfunden kirke ved Bygholm. I: *Vejle Amts Årbog* 1986, s. 24-51.
Kromann, A.: Stengadegravpladsens mønter. I: J. Skaarup: *Stengade II. Meddelelser fra Langelands Museum*. Rudkøbing 1976, s. 192-99.
Lindahl, F.: Valdemarernes mønter, især Anno Domino MCCXXXIII-mønten, belyst ved løsfund fra kirkerne. I: *NNÅ* 1963, s. 50-60.
Løffler, J. B.: En Kirkegaard fra den ældre Middelalder. I: *ÅNOH* 1897, s. 224-46.
Løffler, J. B.: Vordingborg Slotskirke. I: *ÅNOH*, 1906, s. 319-22.
Møllerup, W.: Nationalmuseets Anden Afdeling. Kbh. 1908.
Møller-Christensen, V. og Schultz, C. G. m.fl. Æbelholt Kloster, Kbh., 1945.
Møller-Christensen, V.: Bogen om Æbelholt Kloster, Kbh., 1958.
Nielsen, S.: Roman denarii in Denmark – An archaeological approach. I: *NNÅ* 1987-88 (under udgivelse).
Olsen, O.: Kirkegulvet som arkæologisk arbejdsmark. I: *NatMus Arb* 1958, s. 17-30.
Rasmussen, H.: De dødes Penge. I: *Skalk* 1982, 5, s. 18-20.
Sartori, P.: Die Totenmünze. I: *Archiv für Religionswissenschaft*, Bd. 2, 1899, s. 205-225.
Segerstedt, T.: Mynts användning i Döds kulten. Lund 1907.
Smidt, C. M.: Kapellet i Brestenbro. I: *Historiske Årbog for Århus Stift* 1919, s. 123-41.
Smidt, C. M. & Isager, Kr.: Om Kloster. Cara Insula. Vejledning ved besøg i ruinerne. (3. forøgede udg.). Århus 1942.
Terslin, H. C.: Gravene ved Stranden. I: *Fra det gamle Gilleleje* 1936, s. 45-47 + Tavle 4.
Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden i det Sekstende Århundrede Bd. XIV. Livsafslutning, 3. udg. Kbh. 1908.
Veit, L.: Die Münze in Totenkult. I: *Münzen in Brauch und Aberglauben*, Mainz 1982, s. 94-95 og s. 101-104.